

- твори-мініатюри про предмети і явища природи;
- і, нарешті, створення “Книги природи” [2: 223].

Отже, все залежить від творчого добору педагогом форм, методів, прийомів роботи, вміння виробити власну неповторну методику, що спиратиметься на індивідуальні вміння, інтереси й прагнення, ідеали вихованців.

В.Сухомлинський викладав всі шкільні предмети, тому приділяв і велику увагу розробці системи форм, методів і прийомів їх викладання. Наприклад, при навчанні історії застосовувались історичні читання для молодших школярів, розраховані на ідейно-емоційний вплив, цикли вечорів, бесід, лекції; при навчанні мови в початкових класах враховувався тривалий характер, поступовість усвідомлення граматичних правил; при роботі на уроках граматики відбувалось пояснення фактів і явищ живої мови в процесі самостійного виконання вправ, застосовувались творчі письмові роботи (протягом 20-ти р. склалась система творів про природу і працю); при вивченні предметів природничого циклу важливим було проведення аналізу результатів спостережень.

У сухомлиністиці шляхом фундаментальних досліджень, публікацій у періодичних виданнях, конференцій, педагогічних читань вивчено різні аспекти теорії і практики навчання. Разом з дослідженням методів, прийомів, засобів, форм організації навчання особливу увагу приділено таким проблемам, як: неуспішність школярів, теорія і практика уроку, стимулювання радості пізнання, світоглядне спрямування навчального процесу, підготовка дітей до школи, розвиток пізнавального інтересу, сутність методичної системи В.Сухомлинського, розвивальне навчання, педагогічне забезпечення принципу успіху.

Отже, дидактична характеристика педагогічної системи В.Сухомлинського, подана нами вище, розкриває мету, сутність, методи, прийоми, засоби, форми організації навчання учнів у Павлівській середній школі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Князюк В. Світ маленьких гуліверів // Вітчизна. – №1. – С.112–115.
2. Мухин М.И. Педагогическая система В.А.Сухомлинского: традиции и новаторство: Моногр. – 2-е изд. испр. – Соликамск, 1999. – 370 с.
3. Розенберг А.Я. Урок у дидактичній системі В.О.Сухомлинського // Василь Сухомлинський і сучасність: Матеріали Четвертих Всеукраїнських педагогічних читань. – Вінниця, 1997. – Вип. 4. – С.112–117.
4. Рындал В.Г. Уроки Сухомлинского (издание второе, дополненное). – М., 2003. – 340 с.
5. Савченко О. Грані дидактичної системи В.О.Сухомлинського // Початкова школа. – 1993. – №10. – С.16–18.
6. Сухомлинський В.А. План работы Павлышской средней школы на 1970-1971 учебный год. – Машинопись 1970 год. – ЦДАВОВУ. – Фонд 5097. – Опис 1. – Справа 930. – 108с.
7. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 1. – 654 с.
8. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 2. – 670 с.
9. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 3. – 670 с.
10. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 4. – 640 с.

УДК 37.035.3

Слюсаренко Н.В.

ОРГАНІЗАЦІЯ ТРУДОВОЇ ПІДГОТОВКИ ШКОЛЯРІВ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ В 90-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано особливості організації трудової підготовки школярів у загальноосвітніх школах України в 90-ті роки ХХ століття.

The article focuses on the peculiarities of labour training of pupils in Ukrainian comprehensive schools in the 1990th.

У будь-який період становлення вітчизняної школи складовою навчально-виховного процесу була трудова підготовка підростаючого покоління. Вона включала різноманітні форми (позаурочна та позашкільна діяльність, пов'язана з трудовими процесами, суспільно корисна робота, діяльність учнівських навчально-виробничих бригад, виробниче і трудове навчання, допрофесійна і професійна підготовка тощо), співвідношення яких у різні часи було різним. Це досить детально висвітлено у численних дослідженнях науковців, зокрема у працях П.Р.Атутова, С.Я.Батишева, Г.Є. Левченка, В.М. Мадзігона, Є.М. Павлютенкова, В.К.Сидоренка, Г.В. Терещука, Д.О. Тхоржевського, М.С. Янцура та інших.

Разом із тим організація трудової підготовки молоді в загальноосвітніх школах України в 90-ті роки ХХ століття чи не найбільше потребує детального аналізу, що і стало метою даної публікації.

Зауважимо, що останнє десятиріччя ХХ століття на перший погляд мало чим відрізнялося від попередніх щодо вирішення зазначеної проблеми. Як і раніше з'являлися директивні матеріали, нормативні документи, нові навчальні програми, навчальна та методична література, спрямовані на вдосконалення трудової підготовки школярів. Серед них, передусім, треба назвати рішення та накази Міністерства освіти України, які констатували наявність позитивних зрушень у даному питанні, окреслювали найближчі перспективи або визначали стратегічні завдання.

Так, у рішенні колегії Міністерства освіти України від 23.09.1992 року „Про початок нового 1992/93 навчального року в навчальних закладах України” констатується, що в ході підготовки до нового навчального року було приділено увагу зміцненню навчально-матеріальної бази шкіл та створенню майстерень [1, арк. 47].

У наказі № 184 „Про затвердження Положення про навчальні майстерні загальноосвітнього навчально-виховного закладу”, підписаному заступником Міністра освіти О.Г.Морозом 16.06.1994 року, йдеться про вдосконалення організації трудової підготовки учнів та про введення нового Положення про навчальні майстерні загальноосвітнього навчально-виховного закладу. Цим наказом припинено дію попереднього Положення про навчальні майстерні загальноосвітньої школи, затвердженого наказом Міністерства освіти СРСР № 169 від 28.07.1986 року [6, арк. 119].

У наказі № 131 „Про затвердження „Типових переліків навчально-наочних посібників та технічних засобів навчання для загальноосвітніх шкіл”, підписаному Міністром освіти М.З.Згуровським 15.05.1995 року, наведено списки навчально-наочних посібників та навчального обладнання, розроблені відповідно до оновлених навчальних програм та підручників шкіл України. Наказом передбачено розробку і виготовлення нових засобів навчання протягом 1995–2000 років.

Типовий перелік навчально-наочних посібників та навчального обладнання розроблено Науково-методичним центром організації розробки та виробництва засобів навчання та Інститутом системних досліджень освіти України, погоджено з Інститутом педагогіки АПН України, предметними науково-методичними комісіями та фахівцями галузі. До нього включено досить детальний перелік засобів, необхідних для належної організації трудової підготовки школярів. Серед них: об'єкти натуральні, інструменти, верстати, пристосування, друковані посібники, транспаранти, діафільми, кінофрагменти, кінофільми, загальне устаткування тощо [9].

4.07.1997 року М.З.Згуровський підписав наказ № 248 „Про відновлення та розвиток навчально-дослідних земельних ділянок у середніх та позашкільних закладах освіти”, в якому зазначалося: „Значна частина закладів освіти, що мають навчально-дослідні земельні ділянки ще не повною мірою їх використовують. Земельні ділянки перетворились в господарські угіддя, а в окремих закладах знаходяться у занедбаному стані. Відповідно до звітів областей близько 50 % ділянок не відповідають Положенню про навчально-дослідні земельні ділянки” [13, арк. 124]. Цей документ забороняє використовувати навчально-дослідні земельні ділянки середніх і позашкільних закладів освіти не за призначенням, а також наказує розробити заходи щодо їх збереження, відновлення та розвитку [там само].

Варто додати, що в 1993 році Міністерство освіти України видає цілу низку наказів, спрямованих на покращення трудової підготовки старшокласників. Серед них: наказ № 103 від 19.04.1993 року „Про навчальні плани загальноосвітніх шкіл України на 1993/94 навчальний рік”, накази № 301 від 13.08.1993 року та № 430 від 30.11.1993 року „Про затвердження Положення про міжшкільний навчально-виробничий комбінат”. У цих нормативних документах йдеться про обов’язкове продовження трудового навчання або введення профільних спецкурсів у 10–11 класах (за бажанням учнів та їх батьків у цих класах запроваджувалося професійне навчання) [2, арк. 4]; про введення в дію нового Положення про міжшкільний навчально-виробничий комбінат [3, арк. 80]; про відміну аналогічного положення, яке діяло відповідно до наказу Міністерства освіти СРСР № 80 від 11.05.1985 року [4, арк. 147].

Положення, затверджене в 1993 році, роз’яснювало, що міжшкільний навчально-виробничий комбінат – це „навчально-виховний комплекс, який задовольняє потреби громадян, держави і суспільства у поглибленні базової трудової підготовки школярів 8–11 (10–11) класів, здійснює професійне консультування учнівської молоді, організовує їх добровільну продуктивну працю та забезпечує реалізацію потреб особистості в отриманні професії і кваліфікації відповідно до її інтересів, здібностей, наявних умов” [4, арк. 148].

Недивлячись на те, що міжшкільні навчально-виробничі комбінати виконували чимало функцій, їх кількість протягом останнього десятиріччя ХХ століття поступово зменшувалася. Так, якщо у 1993 році в Україні діяло 395 таких комбінатів, то у 1996 році лише 320. Зменшилися також інші показники, які характеризують базу для професійного навчання і суспільно корисної продуктивної праці учнів. Лише за деякими з них (кількість шкільних і міжшкільних навчально-виробничих майстерень та робочих місць в них, кількість робочих місць в ПТУ, в яких проходять професійну підготовку школярі) спостерігалось незначне зростання (таблиця 1).

Таблиця 1.

База для професійного навчання і суспільно корисної продуктивної праці учнів

Найменування показників	1993 рік			1994 рік			1996 рік		
	Міські поселення	Сільська місцевість	Всього	Міські поселення	Сільська місцевість	Всього	Міські поселення	Сільська місцевість	Всього
Кількість шкільних майстерень, на базі яких організовано професійне навчання	2241	3800	6041	1767	3862	5629	1214	2843	4057
У них робочих місць	50005	65809	115814	43058	68264	111322	28202	49918	78120
Кількість міжшкільних навчально-виробничих комбінатів	293	102	395	276	92	368	248	72	320
У них робочих місць	51458	8686	60144	49155	9515	58670	37481	8757	46238
Кількість навчальних цехів та дільниць підприємств (господарств)	530	358	888	315	301	616	261	178	439
У них робочих місць	12981	6113	19094	8802	5149	13951	6398	2940	9338
Кількість шкільних і міжшкільних навчально-виробничих майстерень	390	201	591	456	213	669	486	202	688
У них робочих місць	11002	3839	14841	10618	4056	14674	10990	4234	15224
Кількість ПТУ, в яких проходять професійну підготовку школярі	34	8	42	29	9	38	31	4	35
У них робочих місць	898	133	1031	1087	286	1373	1842	57	1899

Джерело: [5; 7; 11].

Суттєво зменшилася й кількість загальноосвітніх шкіл із професійною підготовкою, кількість учнів, що проходили професійне навчання за такими галузями народного господарства як промисловість, сільське господарство, лісове господарство, будівництво (таблиця 2). Натомість увагу школярів почали все більше привертати інші галузі (транспорт, народні художні промисли та ремесла, швейна справа, кулінарія тощо) та, на жаль, все більша кількість учнів стали відверто зневажливо ставитись до робітничих професій.

Таблиця 2.

Інформація про професійне навчання учнів 8–11 (12) класів

Найменування показників	1993 рік			1994 рік			1996 рік		
	Міські поселення	Сільська місцевість	Всього	Міські поселення	Сільська місцевість	Всього	Міські поселення	Сільська місцевість	Всього
Кількість загальноосвітніх шкіл з професійною підготовкою	3802	5121	8923	3488	4805	8293	2573	3594	6167
Кількість учнів 8–11 (12) класів, які проходять професійне навчання	413573	220944	634517	376175	197905	574080			
З них:									
учнів 10-11 (12) класів	272507	150631	423138	250248	135515	385763	214254	110555	324809
У тому числі по галузях народного господарства:									
- промисловість	80695	21806	102501	74767	19767	94534	35714	5433	41147
- сільське господарство	19628	82644	102272	12628	72684	85312	11154	58739	69893
з них:									
тракторна справа	10777	68231	79008	9265	62553	71818	9260	52995	62255
основи тваринництва	1918	6941	8859	1103	4618	5721	852	2805	3657
основи фермерства	492	2153	2645	400	2049	2449	283	1151	1434
- лісове господарство	356	780	1136	334	447	781	141	448	589
- транспорт і зв'язок	47994	18879	66873	49878	18729	68607	51808	18514	70322
з них:									
водій автомобіля	37784	16305	54089	40184	17066	57250	46682	17183	63865
- будівництво	6155	1242	7397	4061	945	5006	4508	835	5343
- по професіях інших галузей народного господарства	117679	25280	142959	108580	22943	131523	110929	26586	137515
з них:									
машинопис і основи сучасного діловодства	20068	1546	21614	18698	1221	19919	18454	1133	19587
народні художні промисли та ремесла	6500	4553	11053	6544	3146	9690	8055	3194	11249
швейна справа				696	745	1441	26990	15035	42025
програміст	7353	426	7779	6126	297	6423			
оператор ЕОМ	16953	1001	17954	16428	1007	17435	19605	1653	21258
кулінарія							6389	1639	8028
інші професії				1233	480	1713			

Джерело: [5; 7; 11].

Як наслідок, протягом останніх років ХХ століття зменшилася також кількість учнів, які опановували техніко-виробничий профіль навчання та кількість закладів, де його викладали (таблиця 3). Це доводить аналіз зведених звітів денних середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів за 1994–2000 роки [8; 10; 12; 14–16].

У 1998–1999 навчальному році ці показники склали відповідно 1,37 % від загальної кількості учнів (6855386 осіб) та 6,67 % від загальної кількості шкіл в Україні (21644). Решта учнів вивчали один із таких профілів навчання: філологічний, іноземна мова, історичний, фізико-математичний, біолого-хімічний, географічний, естетичний, економічний, медичний, спортивний, юридичний [15, арк. 1]. Найбільшою популярністю серед школярів, як правило, користувалися філологічний, іноземна мова, економічний та юридичний профілі, а техніко-виробничий профіль поступово втрачав свої позиції (у 1994–1995 навчальному році його викладали в 2094 закладах, а в 1999–2000 – лише в 1414).

Таблиця 3.

Відомості про заклади і учнів за техніко-виробничим профілем навчання

Кількість закладів	Навчальний рік					
	1994-1995	1995-1996	1996-1997	1997-1998	1998-1999	1999-2000
	2094	2139	1921	1410	1443	1414
Кількість учнів:						
1-4 класи	902	416	509	404	-	773
5-9 класи	19252	21375	20696	14849	16639	15915
10-11 класи	80153	79884	79427	70919	76945	82782
12 клас			21	200	186	256
Всього учнів	100307	101615	100653	86372	93777	99726

Джерело: [8; 10; 12; 14-16].

Разом із тим, наприкінці ХХ століття відбулися і позитивні зрушення, пов'язані насамперед із підвищенням уваги вітчизняних науковців, педагогів-практиків та громадськості до проблем трудової підготовки підростаючого покоління. Тривожна ситуація, що склалася, була визнана на різних рівнях від академіків до шкільних учителів.

На неї звернув увагу у своєму виступі на розширеному засіданні підсумкової Колегії Міністерства освіти України, яке відбулося 17.03.1999 року в Харкові, Президент Академії педагогічних наук України В.Г.Кремень. Він зазначив: „Нічим не можна виправдати практичну втрату середньою освітою традицій трудового виховання і початкової трудової підготовки. Я думаю, що це абсолютно несправедливо і абсолютно невиправдано, тим більше для сьогодення і для майбутнього...” [17: 1].

Аналогічну позицію має і Г.В.Терещук, який вважає, що сьогодні: „Роль трудового навчання як компонента освітньої галузі „Технології” розмита і занижена” [19: 172].

Науковці не лише визнають, що на сучасному етапі в Україні спостерігається поступове зниження авторитету трудового навчання і виховання, а окреслюють шляхи подолання проблеми.

Так, В.Г.Кремень наголосив на необхідності збереження традицій трудової підготовки, окреслив перспективи її розвитку та невідкладні завдання. З цього приводу він сказав: „Особливої уваги заслуговує трудова підготовка школярів. Загальноосвітня школа має в цьому плані певні традиції, якими не можна нехтувати. Але ці традиції треба переломити через нові економічні умови, які закладаються в нашому суспільстві. Якщо раніше головний наголос робився на виробничій дисципліні, а проблема конкурентоспроможності не висувалася на перший план, то тепер серед пріоритетних напрямів підготовки підростаючого покоління до життя та праці слід вважати ініціативність, здатність адаптуватися до нових виробництв, переносити свої знання та вміння на нові технології. Очевидно у сільській місцевості учні повинні знайомитися з основами фермерства, а у міській – з підприємницькою діяльністю. Для цього треба зберігати та зміцнювати навчально-матеріальну базу, здійснювати профорієнтаційну роботу, яка спиралася б на індивідуальний підхід до учнів, виховувати в них творче ставлення до праці” [17: 1].

О.В.Сухомлинська пропонує згадати колективні й особистісні форми дитячої діяльності, на яких зростало покоління її сучасників, які „були в основі всього виховного впливу, емоційно-чуттєвого сприйняття”. Серед позитивних чинників характерних для тих

років науковець насамперед називає трудову спрямованість навчально-виховного процесу та різні види творчості [18: 12].

Отже, трудова підготовка підростаючого покоління, яка за свою історію пережила чимало злетів і важких часів, у 90-ті роки ХХ століття знову почала поступово втрачати позиції. У той самий час кризи виховної системи, характерну для сьогодення, на нашу думку, можна успішно подолати саме через залучення молоді до праці.

Окреслена проблема досить складна і потребує подальших досліджень, зокрема вивчення та застосування надбань попередників, відродження набутого досвіду та традицій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Архів МОН України. – Ф. 166. – Оп. 18. – Сп. 9. – 102 арк.
2. Архів МОН України. – Ф. 166. – Оп. 18. – Сп. 37. – Арк. 1-11.
3. Архів МОН України. – Ф. 166. – Оп. 18. – Сп. 42. – Арк. 80.
4. Архів МОН України. – Ф. 166. – Оп. 18. – Сп. 45. – Арк. 147-157.
5. Архів МОН України. – Ф. 166. – Оп. 18. – Сп. 60. – 30 арк.
6. Архів МОН України. – Ф. 166. – Оп. 18. – Сп. 78. – Арк. 119.
7. Архів МОН України. – Ф. 166. – Оп. 18. – Сп. 98. – 34 арк.
8. Архів МОН України. – Ф. 166. – Оп. 18. – Сп. 100. – Арк. 1.
9. Архів МОН України. – Ф. 166. – Оп. 18. – Сп. 113. – Арк. 1-193.
10. Архів МОН України. – Ф. 166. – Оп. 18. – Сп. 139. – Арк. 1.
11. Архів МОН України. – Ф. 166. – Оп. 18. – Сп. 177. – 28 арк.
12. Архів МОН України. – Ф. 166. – Оп. 18. – Сп. 179. – Арк. 9.
13. Архів МОН України. – Ф. 166. – Оп. 18. – Сп. 194. – Арк. 122-125.
14. Архів МОН України. – Ф. 166. – Оп. 18. – Сп. 226. – Арк. 9.
15. Архів МОН України. – Ф. 166. – Оп. 18. – Сп. 275. – Арк. 1.
16. Архів МОН України. – Ф. 166. – Оп. 18. – Сп. 321. – Арк. 9-10.
17. З виступу Президента Академії педагогічних наук України В.Г.Кременя на розширеному засіданні підсумкової Колегії Міністерства освіти України, яке відбулося 17 березня 1999 року в Харкові // Трудова підготовка в закладах освіти. – 1999. – № 2. – С. 1.
18. Сухомлинська О.В. Виховання як соціальний процес: особливості сучасних трансформаційних змін: Зб. наук. пр. Педагогічні науки. Випуск 35. „Виховання дітей та молоді в контексті розвитку громадянського суспільства”. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2003. – С. 9-13.
19. Терещук Г.В. Трудове навчання і виховання у контексті модернізації системи освіти в Україні: Зб. наук. пр. Педагогічні науки. Випуск 35. „Виховання дітей та молоді в контексті розвитку громадянського суспільства”. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2003. – С. 172–176.